

АНАСТАС СТОЯНОВИЧ КИПИЛОВСКИ — ТОЗИ НЕПОЗНАТ ВЪЗРОЖДЕНЕЦ

Пирин Бояджиев

Той е може би най-непознатият и най-пренебрегваният български възрожденец. Непознат е човекът, жизненият му път,¹ пренебрегван е писателят, чиито трудове още не са издирени, и общественикът, за когото все още се повтарят безкритично клеветите на д-р Ив. Селимински. Когато през февруари 1870 г. българските вестници съобщават за смъртта на Кипиловски, „един от първите подвижници във възраждането на нашата книжнина“², те не могат да напечатат нещо по-конкретно за живота и дейността му. Забравя вече неумолимо покривала името му. Пет години след Освобождението Петко Славейков търси в родния му Котел спомени и документи и за достойния съгражданин на Георги Раковски. Получава едно негово писмо до общинарите за уреждане майчиното му наследство и си записва легендата за полудялата от скръб майка по тръгналия да учи в чужбина единствен син.³ Забравя, непроверени сведения, злонамерени твърдения — това е гравидото за досегашните кратки бележки за възрожденеца, с чието име са свързани големите почини на българската културна история през втората четвърт на XIX в. — от 1825 до 1844 г.

Роденият през 1802 г. преводач, поет, филолог, историк и лексикограф трябва да бъде познат и оценен в действителните си измерения на вдъхновител, инициатор, пионер в много основни направления от развитието на новобългарската книжнина и на трагичен неудачник, неизпълнил обета си, неоправдал надеждите на народа, несправил се със задачите, които историческият момент му бил възложил.

Това е първият наш писател, избрал свой псевдоним, но не от името на родното си място. Той винаги е посочвал своя произход от Котел (котлянин, урожденец казански). Петко Славейков е обяснил произхода на псевдонима му от Кипиловската река, която тече до Котел и на която по всяка вероятност се намирали семейните воденици и тепавици.⁴ Георги Раковски в своята „Ода на родното място“ го споменава сред великите си съграждани след Софроний Врачански и д-р Петър Берон.⁵ Пръв бива подведен иначе добре осведоменият Васил Априлов, който в писмо до Венелин пише: „Господин Кипиловски (Анастас

¹ Че и кратката статия в „Речник на българската литература“. Т. 2. С., 1977, с. 202, повтаря погрешните сведения на Ю. Несторов. Град Котел. С., 1933, с. 48, взети и от А. С. Василев в Трём на Българското възрождане. С., 1936, с. 24.

² В. Македония, IV, бр. 29/28. II. 1870, с. 4.

³ Материали за историята на Българското възрождане. — В: СБНУ, VI, с. 445.

⁴ Петко Славейков. Материали. — В: СБНУ, С., 1891, VI, с. 443.

⁵ Б. Ст. Ангелов. Софроний Врачански и нашите възрожденци. — В: Изследвания в чест на акад. Михаил Арнаудов. С., 1970, с. 133.

Стоянович, роден в Кипилово).⁶ От него взема сведението и Лука Касъров.⁷ Семейството му било богато, притежавали „воденици и паюви от воденица, тепавица, салхана, градини“, а къщата била пълна с „дрехи, бакър, сребро, желязо“. Наследството си Кипиловски търси едва в 1836 г., като определя за администратор „Г. Люцкан“, докато лично той пристигнал в Котел.⁸ Може би майка му действително е била вдовица, когато Анастас Стоянович заминава да продължи образованието си, но не е загубила ума си тогава, щом е могла да запази такова голямо имущество, нито пък е починала веднага, щом единственият наследник си търси правата едвам след 15 години.

При кого е учил отначало, трудно може да се определи. Но последният му учител в Котел е Райно Попович, току-що завърнал се от последното си поредно ходене в по-висши училища, в Букурещ от 1817 до 1819 г. Оттогава ученик и учител запазват най-искрени чувства на преданост и уважение. Райно Попович се гордее с учениците си Петър Берон и Кипиловски, със съзнанието, че те са „плодът на моите тежки и уморителни усилия“. „Те искаха да ме изпреварят. . . и добре направиха“⁹ — споделя без огорчение ученолюбивият педагог, чието призвание е да създава по-добри, по-културни младежи, за да чувствава как расте с тях и в тях. Именно примерът на такъв учител увлича младия Анастас да остави безутешна сиротата си майка и да тръгне в чужбина, заждият за повече знания.

Но „и така се не знае и де се е учил той руски“. Трябва да приемем тази безперспективна констатация на Иван Д. Шишманов.¹⁰ Защото К. А. Поглубко не е попаднал на следите на Анастас Стоянович Казанлигата нито в Кишинев, където се открива ланкастерско училище в 1824 г. и оттогава е „първото сведение за българи, учащи в учебните заведения в Русия“¹¹. И все пак Кипиловски е учил в руско учебно заведение, както преди него Михаил Кифалов. Всичко у него издава руския възпитаник — отлично владее на руски език, познаване и интерес към руската литература, превеждането на книги от руски, писането на писма на руски, руското влияние в езика му. Когато завършва образованието си, той се намира в Кишинев, където две години работи върху превода на двутомна книга от руски, отначало заедно със съгражданина и съученика си Славчо Атанасов, който междувременно е починал.¹²

С тази книга Кипиловски отива най-напред в Букурещ, където се заселва до края на живота си, а след това се отбива в Брашов, на път за Будим, за да събира спомоществатели. Там получава щедрата помощ на Антон Йоанович, който му осигурява изящно издание на книгата. През май 1825 г. той е вече в Будим, където престоява няколко месеца, докато разрешат отпечатването и отпечатат книгата, с която дебютира.

Кипиловски не е местил постоянното си местожителство от Букурещ и околните села, не е завършил висше образование по история и литература, нито е ходил в Лайпциг, както преписват всички произволното твърдение на Ю. Несторов.¹³ Анастас Стоянович е книжовник, натоварил се с надхвърлящи неговите творчески възможности и научната му подготовка трудове по история, граматика, лексикография, които не успява да довърши или не посмее да издаде. Но той ги започва, разгласява, прави ги очаквани от сънародниците си, защото

⁶ В. Е. Априлов. Съчинения. С., 1968, с. 237.

⁷ Л. Касъров. Енциклопедически речник. Т. I. Пловдив, 1899, с. 862.

⁸ Петко Славейков. Пос. съч., с. 443.

⁹ Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 240—241.

¹⁰ Ив. Шишманов. Наченки на руско влияние в българската книжнина. Избрани съчинения. Т. I. С., 1965, с. 380.

¹¹ К. А. Поглубко. За да бъдат полезни на народа си. С., 1977, с. 27.

¹² Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 240. Библиотека Селимински. Т. XIV. С., 1931, с. 8.

¹³ Ю. Несторов. Град Котел. С., 1933, с. 48.

правилно е преценил нуждите, изискванията на епохата. Ботев проникновено я е характеризирал: „големите хора вършат малки работи, а големите работи се вършат от малки хора“¹⁴. Не е вината на Кипиловски, напротив, това е неговото достойнство, оттук идва и неговата трагедия. Лайтмотив в неговите изповеди е, че въпреки недостатъчното си образование той разбира, че е длъжен да започне определен научен труд, за който българският народ все още няма подготвени хора, но жизнено необходим за неговата просвета. Кипиловски е един от тези малки хора, който, ако е имал по-сериозно образование, повече упорито трудолюбие, по-голяма система в работата си и умело, благоразположено постоянно ръководство, можеше да издаде през 30-те години на XIX в. всички книги, за които е отпечатвал разни „призвателни предобявления“. Липсвало му е по-специално образование, научна подготовка. И той го признава. „Предлагам един двугодишен мой труд и първий плод на моето умерено образование.“¹⁵ В „Призвателно предобявление“ от 1827 г. той пак говори за своето „умеренное учение“ и че няма подготовка да бъде автор на оригинална история — „не съм доволен да бъда списател“¹⁶. В обявлението от 1834 г. за превода на „Всеобща история“ той отново подчертава, че бил „недостаточен в наука“¹⁷. В третото обявление от 1840 г. той разграничава себе си от българските учени, които все още закъснявали да напишат българската история.¹⁸ Това той не прави от скромност. Явно е, че Кипиловски, който не е лишен от тщеславие, не би пропуснал да отбележи своите титли, би имал още по-голямо самочувствие и най-главното — не би се стъпсал пред възникналите трудности. Не е бивал в Лайпциг нито като студент,¹⁹ нито даже като автор, който печата там свой труд.²⁰ И въпреки че две от трите му печатни книги са от немски писатели, едната я превежда от руски език, а другата от новогръцки. В Цариград може би е ходил, но не е живял там, нито е работил там продължително като публицист или учител.²¹ И за да опровергая едно последно произволно твърдение на Ю. Несторов, на което за щастие никой не е погледнал сериозно, че В. И. Григорович се бил срещал с Кипиловски в Цариград и го бил ценял като „най-вдълбоченият български историк“²², достатъчно е да се направи справка в студията на Ив. Шишманов, който изказва предположение, че Григорович трябва да се е срещал с Кипиловски в Букурещ, въпреки че не го споменава.²³

Когато в началото на 1825 г. Кипиловски пристига в Брашов, там Българското филологическо дружество е имало вече двегодишно съществуване и била вече уредена издателската българска епитропия, отпечатала своята програма-призив като приложение към „Рибния буквар“. В тази издателска програма книгата на Кипиловски е обявена най-напред сред предстоящите да излязат готови книги. Следователно авторът още в Кишинев се е свързал с Филологическото дружество в Брашов и е разчитал много на финансовата помощ на брашовските меценати. Вероятно заварва тук Петър Берович, който се е готвел да зами-

¹⁴ Хр. Ботев. Съчинения. Т. III. С., 1945, с. 417.

¹⁵ Священное цветоеписание. Т. I. Будим, 1825, с. IX.

¹⁶ Б. Ст. Ангелов. Рилска преправка на История славяноболгарская. С., 1966, с. 137.

¹⁷ Архив БАН, ф. 4, Райно Попович, п. II, л. 112.

¹⁸ Б. Ст. Ангелов. Пос. съж., с. 140.

¹⁹ В. Йорданов. Лайпциг и българите. С., 1931, с. 40—41.

²⁰ Велисарий. Лайпциг, 1844. На с. 48: „печатаса под созрението на П. Г. К.“

²¹ Н. Начев не го споменава никъде в изчерпателната си студия Цариград като културен център на българите. — В: СББАН, С., 1925, XIX, НИТО на с. 112.

²² Ю. Несторов. Пос. съж., с. 48.

²³ Ив. Шишманов. Студии из областта на българското възраждане. В. И. Григорович. — В: СББАН, С., 1916, VI, с. 185; В. Григорович. Очерк путешествия по Европейской Турции. М., 1874, II изд.

не на Запад да следва и на 20. IV, 1825 г. вече се е записал студент в Хайделберг.²⁴ На последните заседания на Филологическото дружество продължавало обсъждането на някои въпроси на новобългарския правопис. Позициите по отношение на отбелязване звука *ѣ* били отдавна известни. В буквара си Петър Берон бил потърсил нов писмен белег—*А*, може би по аналогия с *й*. Анастас Стоянович още в Кишинев бил възприел нововъведението на Берон, с малко изменение. *А*. Няма нищо против него и Васил Ненович, който бил техноредактор и коректор на „Рибния буквар“²⁵ и отпечатал със същия правопис приложената към буквара програма-позив на българската епитропия, създадена и ръководена от него. И все пак Анастас Стоянович ще е бил доста изпителен по отношение на възприетата от В. Ненович правописна система — с *ж* и с повече надбуквени знаци. Селимински, свидетел на тези разисквания, преувеличава тяхното разложително въздействие и с неприязън говори за невъздържаността на Кипиловски.²⁶ Селимински обвинява и в нещо друго Кипиловски — че си бил присвоил литературния труд на своя съгражданин и съученик Славчо Атанасов, починал в Кишинев.²⁷ Че покойният действително бил сътрудник на Кипиловски в този превод, свидетелствува и Райно Попович.²⁸ Обаче не можем да обвиняваме Кипиловски в литературна кражба, защото преводът е преди всичко негов труд. Като имаме пред вид тогавашните литературни нрави, можем да не го осъждаме, че не бил споменал приноса на покойния си приятел.

„Священное цветоотбране или сто и четири священи истории, избранны из ветхият и новият Завет... В Будин. В Кралевската Университетска Типография, 1825 года,“ в два тома, е първата преведена от руски новобългарска книга, но е съчинение на немския протестантски писател Йохан Хюбнер.²⁹ Спомоществователите са малко, но познатият брашовски дарител е бил така щедър, че Кипиловски започва книгата си с един лист „посветително писмо“. Забележителна в него е сигурността, с която езиковият усет на младия писател е налучкал същността на българския фонетичен правопис. В тези две страници има една единствена излишна буква—йотата, както и една единствена, неотговаряща на днешния белег буква—*А* вместо *ѣ*. И не можем да го обвиняваме за пламенността, с която е защищавал този правопис. Ами това е днешният наш правопис. Датата е показателна — 7. VII. 1825 г., Букурещ, между датите на разрешения за отпечатване съответно на I и II том на книгата. Така че „посветителното писмо“ е имало двойно предназначение — да бъде благодарност за щедростта на Антон Йеоанович, но и демонстрация, какъв трябва да бъде българският правопис. Такава позиция е отстоявал Кипиловски на заседанията на Филологическото дружество в Брашов и там в същност той е достигнал до тези разбирания. Спорът не е бил само за това, как да се отбележи звукът *ѣ* — с *ж*, *А*, *Ѓ*, *А*, *а*. Спорът бил и за „подобнопроизносните слова“ *И*, *І*, *ы*, *О*, *О*, *у* *Э*, *Е*, *ѣ*, *ОУ*, *У*,³⁰ чрез премахването на които правописът става достъпен, демократичен. В историята на българския правопис тези две страници не бива да бъдат отминавани с пренебрежение. Това е плаха стъпка на предтеча. В предговора към книгата, богат с информация за културния живот на българските

²⁴ М. Гечев. Петър Берон. — В: Петър Берон, изследвания и материали. С., 1962, с. 11.

²⁵ М. Бур. Писма на книгоиздателя Васил Ненович в будапещенските архиви (1825—1826). — Изв. Инст. за лит. 1972, кн. XXI, с. 236, 238.

²⁶ Библиотека Селимински, кн. IX, с. 35—36; кн. XIV, с. 8—9. — Училищен преглед, 1903, VIII, кн. VIII—IX, с. 629.

²⁷ Библиотека Селимински. С., 1931, кн. XIV, с. 8.

²⁸ Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 240.

²⁹ Johann Hübner (15—IV. 1688 — 21. V. 1731, в Хамбург) — поет, писател, лексикограф, автор на „Пълна история на реформацията“ и на „Два пъти по 52 библейски истории и версии“, 1714.

³⁰ Священное цветоотбране... с. XI. Вж. и Б. Десев. Христоматия по българска обща библиография. С., 1976, с. 101.

интелектуалци, дебютиращият писател признава, че „възнамерил се бях да употребя правописание естествено, както в посветителното писмо се вижда... ала по някои си причини употребих словенското правописание“³¹. Първото люшкане, първото колебание, първото отклонение, отстъпване от определени позиции и принципи. Може би една от причините да е била липсата на достатъчно букви за граждански набор в Будимската печатница. Може би не е искал да си създава допълнителен труд да преписва отново готовата двутомна книга.

Амбициозната творческа и издателска програма на Българското филологическо дружество и на епитропията в Брашов, щедростта на видните български търговци от Букурещ и Брашов определят пътя на Кипиловски като писател по призвание и професия. Той е първият български книжовник, който заявява, че се посвещава напълно на писателска и преводаческа дейност. Обещава на читателите си на първо време да преведе „една умерено кратка Всемирная история“³². Очаквал от Васил Ненович да отпечата обявените като вече готови граматика и речник на българския език. Обаче обстоятелствата свързват големите културни почини на епохата с неговата дейност.

Търновският митрополит Иларион Критски е противоречива фигура и противоречиво е оценяван и характеризиран. Едно не може никой да му оспори — принципиалното му, прогресивно и демократично поддържане културата на народен, разбираем език. И както той е първият, който е превел и издал в 1818 г. Библията на новогръцки език, така могат да се посочат редица негови приноси, които благоприятствуват превеждането и издаването на Новия завет на български език.³³ Като предварително условие той е искал да бъде наясно какво представлява новобългарският език като вече оформен език на културата. Затова в 1826 г. поканил в Свищов трима български книжовници, на които възложил да съставят „колкото може по-правилно“ българска граматика.³⁴ Един от тримата е Кипиловски, който до края на годината му бил вече съобщил, че е привършил граматиката и щял да му я изпрати, като я препише начисто. Същевременно му изпратил и няколко глави от Евангелието на Матея, които бил превел.³⁵ Следователно и в историята на новобългарския превод на Новия завет Кипиловски има своето място в един незначителен епизод.

Обаче граматиката на Кипиловски не излиза. Междувременно авторът заболява и лежи болен 7 месеца, до март 1828.³⁶ А също меценатът Иларион Критски временно бива отстранен от митрополитския престол. Минават няколко години, през които авторът все работи върху граматиката си и през 1834 г. обнародва в Букурещ „Обявление“, че ще издаде „Опыт за граматика на словено-болгарският язык“.³⁷ Търновският митрополит, който се хвали в писмо до Априлов от 2. XII. 1834 г. за своите намерения и почини от преди осем години, премълчава името на Кипиловски и факта, че той вече е издал обявление за готовия си труд и че митрополитът вече не мисли да изпълни обещанието си да го издаде. Последен опит на Кипиловски да си осигури материалната помощ, която му била отдавна обещана, е молбата му през 1836 г. митрополитът да му даде заемообразно 3000 гроша, за да отпечата книгата, която

³¹ Священное цветоотбране...“, с. XI. Вж. и Б. Десев. Христоматия по българска обща библиография. С., 1976, с. 101.

³² Пак там, с. XV и 105.

³³ З. Марков. Българското църковно-национално движение до Кримската война. С., 1976, с. 55—57; Р. Радкова. Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1975, с. 53, 101—106.

³⁴ В. Е. Априлов. Съчинения. С., 1968, с. 163.

³⁵ Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 25.

³⁶ Пак там, с. 29.

³⁷ Архив БАН, ф. 4, Райно Попович, п. III, л. 111.

ще му бъде посветена. Обаче Иларион отказал под предлог, че „не бил улеснен“.³⁸ Кипиловски проектира издаването на граматиката и след отказа на митрополита да му помогне. Но по негова вина българската култура се лишава от компетентен принос при създаването на общонационалния литературен език. Какво е представлявала тази граматика, можем да си представим от едно авторско позоваване на нея. В бележка към неиздадения превод на Венелиновата книга „Древните и сегашни българи“ той пише: „Българският език е по-близо до славянския, на който имаме преведени църковните книги. . . От Враца и Филипопол във възточната страна на Българията се говори български език като старославянски. В моята българска граматика подробно и явно се доказва тази истина.“³⁹

Творческите му планове са смели, амбициозни, съобразени с образованието му и с културните нужди на българския народ. Самочувствието му е голямо, но и чувството за отговорност пред народа и историческия момент. Знаменателна за гражданската му съвест е друга негова бележка към горепосочения превод на Венелин: „Колко е горко на онзи народ, дето чака чуждите да му сторят добро.“⁴⁰ Тя изразява нравствения дълг на автора да напише тъй необходимите за българската книжовност и образование учебници по родна история и граматика. Затова и на 4 май 1827 г. обнародва в Букурещ „Призвателное пред-обявление“ за подготвен от него превод от руски на една „История на България“.⁴¹ Книжовникът си е давал сметка за трудностите, които му предстоят. Трябвало е да започне от нищо, да работи далеч от народа си, от родината си, без да знае къде и какви извори да търси. И все пак е уверен в силите си, във възможностите си да доведе докрай започнатия труд. Владее добре руски, гръцки, румънски. Търси контакти с български и чужди книжовници.

Междувременно историческите събития правят от Кипиловски един от видните представители на българската емиграция в румънските княжества, която говори от името на целия български народ в борбата му за свобода. Точно когато започват големите победи на руското оръжие в Руско-турската война от 1828—1829 г., които осигуряват на Русия необикновения ѝ дипломатически успех с Одринския мир, в наскоро освободена Силистра (18 юни 1829 г.) умира забележителният български патриот, революционер и дипломат Александър Павлович Некович. Негови първи помощници (пък и заместници в Букурещ, с неоформено официално пред руското командване представителство) са Васил Ненович и Анастас Кипиловски. Ненович е прасал от Букурещ по специални куриери документи, сведения, пълномощия.⁴² Непосредствено след подписването на Одринския мир от Букурещ пристигат в Сливен Васил и Анастас като членове на представителството на българските градове, за да се централизира движението за национално освобождение на страната.⁴³ Че този Анастас от Букурещ е Кипиловски, можем да потвърдим със свидетелството на Иван Добровски, който, като говори за срещата си с него в Букурещ през 1840 г., припомня, че се е виждал с него по-рано, в Сливен.⁴⁴ А това е било през есента на 1829 г. Освен това в писмо от 16. IX. 1840 до Райно Попович Кипиловски говори за „руската военно-топографска карта, която русите направиха в Сливен през 1830 г.“⁴⁵ И тука, явно е, говори като очевидец. Така че безспорно „Васил и Анастас,

³⁸ Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 63.

³⁹ Славянски ръкопис № 691 в Библиотеката на Академията на СР Румъния, с. 6 (11 а), бел.

⁴⁰ Пак там, с. 3 (10), бел.

⁴¹ Б. Ст. Ангелов. Рилска преправка. . . , с. 137—138.

⁴² В. Д. Конобеев. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972, с. 225.

⁴³ Пак там, с. 261.

⁴⁴ Ив. Шишманов. Иван Добровски. — В: От Паисий до Раковски. С., 1943, с. 283.

⁴⁵ Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 172.

пристигнали от Букурещ⁴⁶, споменати в списъка на „хора неблагонадеждни и нарушители на общото спокойствие“, са Васил Ненович и Анастас Кипиловски. Това е най-прогресивната, най-революционна, най-смела проява на Кипиловски.

За съвместната му с Васил Ненович дейност в Букурещ през 1830—1834 г., до неочакваната смърт на достойния представител на българската емиграция във Влашко пред руската администрация, депутат на българските емигранти пред влашкия диван, имаме сведенията на Селимински.⁴⁶ Те са пълни с омраза и клевети против Кипиловски. Авторът едва ли не изкарва виновник за провала на разните политически, икономически и културни почини на Васил Ненович съратника му Кипиловски, който бил имал явно отрицателно отношение към тях, подбуждан от злора и завист. Обаче не Кипиловски е ламтял за мястото на Ненович, а някогашният депутат на българския народ, съратникът на Иван Замбин, Атанас Николаев Некович.⁴⁷

От 26. IX. 1830 до средата на април 1831 г. Юрий Венелин престоява в Букурещ. Там той търси българските книжовници, за които е осведомен. Не се е срещал с Кипиловски. Изглежда, В. Ненович пак е бил в обтегнати отношения с него, иначе би го потърсил. И когато у Кипиловски попада екземпляр от книгата „Древните и сегашни българи“ („в целия град една за всички любопытатели“),⁴⁸ която прочита неколкократно като откровение, той пише своето антологично писмо до московския книжар Ширяев от 30. VI. 1831 г., за да изрази и възторга си от книгата и писателя, и мъката си, че не се е срещнал с този учен, презимувал в техния град. Съжалението си за несъстоялата се среща Венелин ще изкаже след 6 години, в писмото си до Априлов от 9 октомври 1837 г.⁴⁹ Дали, ако бяха се срещнали в Букурещ, създателят на българистиката щеше да се разочарова и от този български книжовник, от неговата граматика, от опита му да издаде история на българския народ? Все пак можем да предположим, че срещата с Венелин щеше да улесни търсенията на Кипиловски, щеше да му помогне да напише достъпна, оригинална и научна история, пък и граматика. А възторгът, преклонението на Кипиловски пред „безсмъртния обновител на българското съществуване“ щеше да окрили болния и разочарован Венелин и щеше да постави начало на едно плодотворно сътрудничество.

Верен на обещанието си в предговора към първата си книга да преведе „една умеренно кратка Всемирна история“, Кипиловски обнародва на 4. VIII. 1834 г. „Обявление“, че е превел учебника на Иван Кайданов, и призовава единоплеменниците да се запишат спомоществатели.⁵⁰ И най-после, десет години след вричането, книгата излиза. Единственото изпълнено от Кипиловски обещание. „Кратко начертание на Всеобщата история“, Будим, 1836, не е само превод. Оригиналът разглежда световната история до 1800 г., а преводачът смята за необходимо да задоволи любознателността на читателя и да го ориентира и в съвременните събития, като прибави исторически обзор „от началото на века до наши дни“. Това е част IV, „Новейша история или история на XIX век“, от с. 152 до 184. Преводачът тук е и компилатор. „Всеобщата история“ е първата научна световна история (не хронограф), преведена на български. Пригодена е да бъде учебник, даже в компилативната част. Защото се стреми „към обрабо-

⁴⁶ Библиотека Селимински, кн. II, с. 95, кн. XIV, с. 11—12.

⁴⁷ C. N. Velichi. Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828—1834. — В: Românoscălavica, București, 1965, XI, p. 92, n. 3.

⁴⁸ Б. Ст. Ангелов. В зората на българската възрожденска литература. С., 1969, с. 163; Д. Пещани. Юрий Иванович Венелин и националнокултурното възраждане на България. — ИПр, 1969, XXV, кн. 1, с. 96, съобщава, че Венелин донесъл в Букурещ 4 бройки от книгата си.

⁴⁹ Две писма на Юрий Венелин до В. Априлов. — В: СбНУ, С., 1889, I, с. 189.

⁵⁰ Архив БАН, ф. 4. Райно Попович, п. III, л. 112.

тани на езикат ни“⁵¹, като го обогати с думи, заети и от църковнославянски, но преди всичко от руски, Кипиловски, който вече проектира да работи и върху един речник, прибавя един обемист (с. 185—208) „Речник или лексикон на словенски речи, които треба да си присвоят в нашат език“. Думите са обяснени накратко или са изтъквани с проникнали в народния говор турски или гръцки думи. Целта на автора е да очисти езика ни от чуждици и да му даде славянски облик. Разбира се, чрез този превод в нашия литературен език навлизат и много думи из международната лексика в областта на социално-политическата терминология.⁵² В този речник за пръв път българският читател се запознава с теорията на стихосложението, онагледено с най-хубавия дотогава новобългарски стихотворен превод. Това е най-проученият и най-достойно оцененият принос на Кипиловски в българската литература.⁵³ Всички изследователи са пропуснали едно четиристишие, което Кипиловски е отпечатал на задната корица на книгата под илюстрация, изобразяваща всемогъщия Хронос. А то е може би най-хубавото, което е създал Кипиловски. За пръв път прозвучава мотивът за нетленността на изкуството. За пръв път имаме опит за монорима.

Бог на время беше Кронос во старите времена,
който с сърпът сичко жъни и полага в темнина.
А що може да захвати перото на Атина,
то остава за примери на сичките племена.

Към книгата Кипиловски е добавил на две неброени страници второ „Обявление на българската история“, издадено и като хвърчащ лист, датирано Букурещ, 10. II. 1836 г.⁵⁴ В него има възторжена бележка под линия за Венелин, с която неговият почитател вменява в дълг на културните българи да потърсят огорчения от толкова неразбиране, безразличие и неудачи учен, а богатите да му помогнат да издаде тъй очакваните от нашите възрожденци съчинения. Този призив е подтикнал Априлов да потърси Венелин.⁵⁵ И започва онова късно, дългоочаквано, сърдечно съпричастие на вечно признателния български народ в лицето на малкото негови интелектуалци и на изстрадалия своята любов към нашия народ негов пръв историк, защитник на славянския му произход и пророк на светлите му бъднини. Започва една за жалост много кратка епоха на оживен обмен на информация, доставяне етнографски, фолклорни, исторически материали за бъдещите трудове на Венелин. В Букурещ Кипиловски израства като най-представителен, най-способен, най-активен български книжовник. Сега той е на върха на славата си. Пълен е с планове, има готови за печат книги, възлагат му се конкретни задачи и много надежди.

В своите всеобхватни грижи по откриването на модерно училище в Габрово Априлов разчита и на Кипиловски и поръчва да напише катехизис. Нещо повече, в „Денища на новобългарското образование“ той съобщава като свършен факт: „трето, г. Кипиловски написа кратък катехизис“⁵⁶. В писмо от 22.V. 1836 г. до Венелин той му съобщава, че за нуждите на Габровското училище „преведени бяха всеобща история на Кайданов и руският катехизис“⁵⁶. Кайдановският учебник бива издаден и за да задоволи нуждите на Габровското училище, именно за него Априлов и Палаузов са били записали 80 бройки, които Кипиловски

⁵¹ М. Москов. Борбата против чуждите думи в българския книжовен език. С., 1958, с. 13—14.

⁵² Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. III. С., 1933, с. 920—927; В. Пундев. Гръцко-български литературни сравнения. — СпБАН, С., 1929, XXXVIII, с. 176—179.

⁵³ Б. Ст. Ангелов. Рилска преправка. ..., с. 138—139.

⁵⁴ М. Арнаудов. Априлов. Живот, дейност, съвременници. С., 1935, с. 95—97.

⁵⁵ Априлов. Съчинения. ..., с. 50.

⁵⁶ Пак там, с. 236, 237.

своевременно изпраща заедно с учебниците на своя другар от Брашовското филологическо дружество Васил Ненович.⁵⁷ Една година по-късно Райно Попович съобщава, че въпросният катехизис на Кипиловски „сега се издава“⁵⁸. Но той не вижда бял свят, въпреки че някои изследователи твърдят, че Кипиловски сътрудничил на Неофит Рилски в написването на издадението от него в Крагуевац катехизис.⁵⁹ Пък и от Иречек насам никой библиограф не е виждал катехизиса на Неофит Рилски.

В предговора към „Всеобща история“ Кипиловски подновява обета си да се отдаде изцяло на писателска дейност: „Аз с надежда, че този мой труд не ще бъде безполезен в народа, с всеки дух възприемам от нине нататък да жертвувам себе си в ползу народа чрез книгоиздание, в което ще ме възмели благонадеждното приятие на моите трудове в народа.“⁶⁰ И се редуват обявления за предстоящо излизане на негови книги. Преписката му с Райно Попович е споделяне на творчески планове, информация за търсенията и тревогите му, за опитите да издаде научно издържани трудове, съобразени с последните изследвания на славянски учени. Априлов и Венелин, Неофит Рилски и Пешаков — всички приятели и недоброжелатели, съмишленици и опоненти, — всички настояват да издаде и очакват излизането на граматиката. А най-вече нейният автор. Той възкличава: „Дано бог помогни да я напечатам.“⁶¹ Априлов даже настоява Неофит Рилски и Кипиловски да обединят усилията и знанията си, да съгласуват възгледите и становищата си, та да предложат на българския народ и на българското училище една основна българска граматика.⁶² А най-нетърпеливи са спомоществателите.⁶³

В писмо до Райно Попович, писано в Букурещ, 21. IV. 1836, с което му съобщава, че му изпратил два сандъка с книги, Кипиловски изразява увереността си, че „речникът в настоящата ми книжка ще улесни много читатели. Тази система ще продължи в граматиката и в други мои книги, докато излезе на бял свят и някой речник на нашия език.“ А няколко реда по-долу той изненадващо съобщава: „Изпращам ви една обява за издаването на един речник.“⁶⁴ Това „Обявление за издаване на лексикон (речник) на славено-росийски, преведен на славено-български и гречески език. Будим, 25. II. 1836 г.“ е от 9 листа, 8^о — цял проспект, модел на замисления речник. Затова той го е изпратил само на познати книжовници и учени — българи и чужденци, за да иска от тях мнение, препоръки, та впоследствие да продължи работата върху речника и да разпространи обявлението, та да събери и спомоществатели. На следващата година Кипиловски изпраща чрез Райно Попович в Будим отпечатан в Букурещ коректурен лист от две страници, озаглавен „Показ какъв ще бъде славянско-българският и греческият словарь или лексикон и колка големина листат му“, със собственоръчни поправки. Вероятно в Будим са отпечатали този „Показ“ със съответните поправки. Авторът се е интересувал за цената на отпечатването. Уводната част на обявлението била отпечатана отделно в три варианта — на български, на гръцки и на български и гръцки. Всички тези обявления, проспекти, „покази“, коректури се пазят в Шафарикова сбирка в Прага.⁶⁵ Иречек в своя книгопис е описал само обявлението-

⁵⁷ Ив. Шишманов. Нови студии из областта на българското възраждане. — В: СББАН, 1926, XXI, с. 429; Ив. Снегаров. Принос към биографията на Неофит Рилски. С., 1951, с. 115.

⁵⁸ Р. Попович. Христоития... Будим, 1837, с. 78.

⁵⁹ А. Теодоров-Балан. Българска литература, кратък исторически преглед. II изд. Пловдив, 1907, с. 110; Л. Касаров. Енциклопедически речник. Т. II. Пловдив, 1899, с. 862.

⁶⁰ Кратко начертание на Всеобщата история... Будим, 1836, с. 16.

⁶¹ Славянски ръкопис 691 в Библиотеката на Академията на СР Румъния, с. 11а.

⁶² Венелин. Заради възрождение новой болгарской словесности... Букурещ, 1842, с. 92.

⁶³ В Калофер били записани 34. Арх. БАН, Ф. Р. Попович, п. III, л. 111.

⁶⁴ Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович... с. 66.

⁶⁵ В. А. Францев. Болгарско-чешския литературни связи в половине XIX ст. — Сп БАН, 1929, XXXVIII, с. 37; Е. Георгиев. Българи и чехи в епохата на тяхното възраждане. I, С., 1946, с. 59, бел. 7.

проспект. За интереса на българските интелектуалци към този речник са показателни многократните запитвания на Гаврил Кръстевич до Райно Попович.⁶⁶

В 1840 г. неспокойният и непостоянен писател, вечно търсещ нови книжовни занимания, без да е довършил започнатия и разтръбен труд, крои нови планове, които споделя с Неофит Рилски и Райно Попович, на които предлага да му станат сътрудници: всеки от тях да преведе на български по един том от новото тритомно издание на гръцкия речник на Антимос Газис.⁶⁷ Неофит Рилски, без много шум, само за упражнение, бил вече превел голяма част от речника.⁶⁸

Кипиловски със своя възторжен, пламенен темперамент винаги е призовавал българските интелектуалци да заработят на българско литературно. поприще. Той е вдъхновител и на „славяно-румънския поет“ Георги х. Томов Пешаков през най-плодовития, най-значителен, най-продължителен, но и последен период (1834—1839) от неговото творчество на български език. Кипиловски го въвежда в културния живот на българската емиграция в Букурещ. Той цени у него поета, автор на румънски, румъно-гръцки, гръцки и български стихотворения. Той го запознава със същностните въпроси на българската литература, показва му тенденциите на нейното развитие, хората, които представляват нейните върхове. Дал му е своето разбиране за личността и делото на Берон и Венелин, своя неподправен възторг от тях. Пешаков е потърсил техен стихотворен израз. Сътрудничеството между двамата книжовници се изразява и в превода на няколко гръцки документа на румънски език.⁶⁹

От този период са достигнали до нас единствените сведения за личния живот на Кипиловски. В писмо от 10. VII. 1836 той съобщава на Райно Попович, че живеел в едно село близо до Букурещ и веднъж седмично идвал в града.⁷⁰ Същата година бил натоварен да урежда „някон работи“ по наследството на покойния свищовски благодетел Иван х. Ангелов. Това е възрожденецът, който му обещал материална помощ, за да издаде своята българска история, и го подтикнал да напечата второто си обявление за предстоящото ѝ излизане.⁷¹ През 1840 г. Иван Добровски се среща с него и съобщава, че „бил се оженил в Букурещ за една влахия“⁷². На път от Одеса за Копривщица Найден Геров се застоява две седмици в Букурещ, среща се с видни българи, обаче „Г. А. Кипиловски е на мушията си и аз нямам надежда да се видя с него“⁷³. По-късно може би си били купили къща в Букурещ, защото в пожара от 23 март 1847 г., обхванал центъра на Букурещ, изгорял „царственик, писан на кожа“, който търновският възрожденец Стефан П. Ахтар му дал, за да го публикува.⁷⁴

Всички очаквали книгите на Кипиловски, особено обещаната история на България. За нея се изказва най-възторжено Райно Попович в предговора към „Христоития“: „приготвил е История на нашия народ, която, ако се удостоим да я видим, ще бъде като едно чудо; защото едвам след толкова векове ще се удостоим да видим нашите праотци като из мъртвих възкресли“⁷⁵. Но той все отлага, все търси материал, все променя плановете си. На 10. IX. 1840 г. издава ново, трето „Обявление, за да се печата историята на болгарският народ на бол-

⁶⁶ Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 100.

⁶⁷ Пак там, с. 172—173.

⁶⁸ Р. Радкова. Неофит Рилски. . . , с. 179.

⁶⁹ С. N. Velichi. Un poète „slavo-roumain“: Georges Pesacov. — В *Românoslavica*, Bucarest, 1968, XVI, p. 369—370.

⁷⁰ Ив. Снегаров. Пос. съч., с. 75.

⁷¹ Пак там, с. 93.

⁷² Ив. Шишманов. От Паисий до Раковски. . . , с. 283.

⁷³ Архив Найден Геров, с. 932. Писмо от 10. V. 1846.

⁷⁴ Ог. Маждракова-Чавдарова. Един от първите търновски възрожденци, Стефан П. Ахтар. — Във: Велико Търнов, 1875, с. 9, кол. 7.

⁷⁵ Р. Попович. Христоития. . . , с. 78.

гарский язык“.⁷⁶ Сега вече планът му е да вземе за основа на труда си историята на Раич, като за предговор преведе уводната глава от Венелиновата книга „Древните и сегашни българи“, а на края на книгата, във втория том, направи необходимите поправки и допълнения, съобразени с най-новите изследвания на славянските историци Шафарик, Копитар, Венелин, Тадей Богарин, Никола Полевой и Савелиев-Ростиславич. Щял да приложи и няколко географски, исторически карти, образи на български владетели и на български монети.⁷⁷ Априлов убеждавал браилските българи да не издават „Царственика“ на Паисий Хилендарски, а да почакаят излизането на обявената от Кипиловски история, за която той му бил пратил 1000 рубли, събрани от спомоществатели.⁷⁸

Годишите минават, историята не излиза. Кипиловски вече е загубил уважението на своите учители, съратници, читатели. Даже разколебава доверието на спомоществателите в спомоществателната система за издаване книги.⁷⁹ Той се опитва да се оневини в писмо до учителя си, но съображенията му са съвсем несъстоятелни. Изтъкваният като аргумент за отлагане стремеж към пълна осведоменост е демобилизиращ.⁸⁰ Книгата остава в ръкопис, по една случайност запазен откъслечо в библиотеката на Академията на СР Румъния.⁸¹

От всички тези всеобхватни проекти, които биха поставили началото на българската граматика, историография и лексикография в неразривна връзка с името и приноса на Кипиловски, нищо не бива отпечатано и нищо друго не е останало. До нас са стигнали само обявления, обрадващи или успокояващи читателите. В 1844 г. Кипиловски ликвидира материалните си задължения към тях, като разпраща даром превода си на драмата „Велизарий“. И се оттегля завинаги от литературното поприще. Едно неочаквано бягство, печална загадка, безславен залез.

Едно безименно обявление в „Цариградски вестник“ от 1. X. 1849 г. за почти готов превод на излезлите през същата година два тома „Критически изследвания за българската история“ от Венелин е може би последен опит на обезволеният писател да заеме отново своето място в литературния живот. Преводачът предупреждава да не се залавя друг с превода, защото той вече бил го започнал, и то от неокастрения от цензурата оригинал на автора, който притежавал и той. Вярата на Кипиловски във Венелин, връзките му с него и особено горчивият му опит да бива изпреварван от други писатели във всички свои писателски инициативи — всички тези съображения дават основание да се припише на Кипиловски това обявление. Сега преводачът не търси спомоществатели, той иска да бъде сигурен, че този път няма „да се зафани за тая работа напусто“.

Закъсняла, отживяла негова намеса във филологическите спорове е и писмото му до редакцията на „Цариградски вестник“, печатано с бележка на редакцията по повод на странния вече правопис на автора, в броя от 3. II. 1851 г., с. 4 (84). С примери от Гръцкото възраждане, от Сръбското в пределите на Австрия, както и от френската култура, той поддържа мнението, че просвещението ще се осъществи не с намаляване на правописните правила, а с повишаване на знанията. Призивът му е: да бъде запазен етимологичният принцип, „единственото достойние на праотеческата писменост“. Последно отстъпление на автора, което може да се измери само като се сравни с първия му печатан лист, написан като модел на безрезервен фонетичен принцип в новобългарския правопис.

⁷⁶ Б. Ст. Ангелов. Рилска преправка. . . , с. 139—140.

⁷⁷ Ив. Снегаров. Пос. съ., с. 174.

⁷⁸ В. Априлов. Пос. съ., бел. на с. 203—204.

⁷⁹ Ив. Снегаров. Пос. съ., с. 207.

⁸⁰ Пак там, с. 205—206.

⁸¹ Славянски ръкописи № 690 и 691. Фотокопие в ИА НБКМ № 1314а.

В изданията от Безсонов в 1855 г. сборник български фолклорни материали, събирани дотогава, е поместена и сбирката на Венелин.⁸² Сред най-ценните народни песни са изпратените някога до Венелин от Кипиловски народни песни, етнографски материали и преводи на руски песни. Същият Безсонов в предговора към второто издание на „Древните и сегашни българи“⁸³ дава единствените сведения за оттеглилия се от литературния живот Кипиловски—„слязоха от попрището на делото, скъсали отношенията с Русия, забравени в глухо Влашко, неоченени от младите дейци“. Съвсем неоснователно обаче той твърди по-нататък: „Новата българска писменост получи влияние от други центрове, разнородни и разкъсващи връзките с Русия.“ Та това е косвена оценка за големия принос на Кипиловски за установяване качествено новите културни връзки с Русия, въз основа на които се изгради новобългарската писменост и литературният ни език.

⁸² П. Безсонов. Български песни из сборниците Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар. М., 1855.

⁸³ Ю. И. Венелин, Древние и нынешние болгаре. М., 1855, с. XII—XIII.